

Az esztétikum elsőségét szem előtt tartva, vastürellemmel építi fel Borsodi a műközpontú, egzisztencialista hangoltságú értelmezéseit. Ezeknek az értelmezéseknek hasonló az irányultsága: a művilágokon átvonuló rész és egész, véges és végtelen, elmondható és elmondhatatlan végpontok között kifejsülő dialektika felfejtésére törekednek. Ez a felfejtés legtöbbször az emberi lét tragikumának a felmutatásához vezet, de ha már dialektika, ugyanez a vonatkozás válik a remény hordozójává is. És ez már szinte önálló filozófia, ami azonban nem a levegőben lóg, hanem, a kritikus működésnek köszönhetően, írói művekbe és életművekbe szervesül.

Borsodi L. László

A KRITIKUS POZÍCIÓJA

Ha az átlagolvasó fejével gondolkodnék, azt állíthatnám, hogy egy kritikakötetről írni ma kritikát bárgyú vállalkozás. Valójában ezt nem az átlagolvasó gondolja, hanem én, mert az átlagolvasó nem olvas kritikát. Elég neki a szépirodalom. Esetleg a vájtfülű olvasó, ő néha igen, azért, hogy tájékozódjék, szempontokat kapjon, de kritikát egy kritikakötetről talán még ő sem. Akkor meg mire jó ez az egész, ami itt most megírásra *ítéltetett*?^{*} Talán a szakmának szólna? De vajon érdekli-e a szakmát, hogy mit ír egyik kritikus a másik munkájáról, lényegbevágónak találja-e (s amennyiben kritikavákuumos közegről, időszakról beszélünk, szakmán elsősorban irodalomtörténészeket, elméletírókat értve)? Van-e, s ha igen, miként megy végbe ma az irodalom recepciójában a művek interpretációját végrehajtó kritikai munkák befogadása, beépül-e abba? Lehet-e hangja, legitimációs szerepe a kritikára reflektáló kritikai diskurzusnak? Kérdések, amelyek továbbiakat szülnek... Minek van ma egyáltalán az irodalmi diskurzusban legitimációs szerepe? Egyáltalán kell-e lennie ilyen szerepnek, vagy *elég*, ha csak arról van szó, hogy a művek kultúra- és az olvasóval dialógust teremtő szerepéből fa-

^{*} Tamás Dénes: *Könyvjelzők. Írások az éppen történő irodalomról*. Lector Kiadó, Marosvásárhely, 2020.

kadóan a kritika kritikájában tulajdonképpen tovább visszhangzik a művekkel való párbeszéd, amelynek már része a korábban végbement befogadás? Olyan, az irodalom belterjes jellegének vádját magára vonó kérdések, amelyekre nehéz megnyugtató vagy legalább elfogadható válaszokat adni. A fenti gondolatmenetben megfogalmazott kételyek nem is a válaszadást provokálják, sokkal inkább azt hivatottak érzékeltetni, mennyire problematikus a saját kritikus horízont kijelölhetősége egy olyan könyv olvasása során, amelyről szólva éppen az a kérdés, milyen pozíciót foglal el a kritikus (Tamás Dénes) az általa választott vagy őt választó művek megértésében. Ez a magyarázata, hogy nem végleges ítéleteket, lezáró megállapításokat tartalmazó narratívában, hanem észrevételekben, a szövegekről szóló szövegekre nyitott kérdésekben, a bennük (nem) érvényesülő koncepció kapcsán felmerülő kételyekben artikulálódik kritikus és kritikai szöveg találkozása. Nyilván (remélhetőleg!) az is ki fog derülni, mennyire képlékeny és viszonylagos maga a kritikus pozíció, mennyire mást gondolunk arról, amit csinálunk, végső soron magáról az irodalomról.

Tamás Dénes könyvének anyaga tizenhét év termése. A harminckét írás előbb folyóiratokban jelent meg, amelyeket a szerző utólag formált négy fejezetből álló kötetvé. Az utólagosságból adódó szükségszerűségnek tekinthető, hogy az egyes fejezeteken belül érvényesülő koherenciát a didaktikusnak ható fejezetcímeken túl a téma (*A láthatatlan megmutatkozása*), a műfajiság (*Műfaji határátlépések*), a témához kötődő nézőpont (*A történelem alulnézetből*) vagy egy toposz adja (*Új „terek” felé*), érzékeltetve a kritikus érdeklődési körét, az egyes fejezetek között pedig a megközelítési mód teremt kapcsolatot. A vizsgált művek szerzőinek többségét magyarországi, erdélyi és Magyarországon élő erdélyi magyarok alkotják, de találni néhány román és más anyanyelvű szerzőt is. Ha műnem szerinti megoszlásban nézzük az értelmezett műveket, az epikai alkotások dominálnak, a lírával foglalkozó szövegek száma elenyésző, és ezekhez adódik még hozzá néhány műfajhatáros alkotás értelmezése. Az elrendezés és az arányok kellőképpen mutatják tehát a könyv szubjektív jellegét.

A fejezetek címadásában érvényesülő didaktikus célzatot említettem. A szerző semmit nem bíz a véletlenre: a négy fejezetet egy általa szubjektívnek nevezett bevezetővel látta el („Valami csekély dolgok...”), amelyben rámutat a fenti aránytalanságokra (ezekre az olvasó egyébként magától is rájönne), illetve reflektál, előreutal azokra a munkáira, amelyeket a könyvhöz írt előszóhoz képest már korábban megírt, mintegy *elméleti* megalapozását kívánva adni az olvasandóknak. Mivel azt gondolom, hogy a kritika *gyakor-*

lati műfaj (a művel folytatott közvetlen párbeszéd), a műre kíváncsi olvasót kár várakoztatni (fárasztani?) ilyesmivel: szerintem a közvetlenül megírt *ars critica* helyett izgalmasabb szellemi kalandot nyújtana számára az, ha magukból a jól megírt kritikákból következtethetné ki – ha egyáltalán kíváncsi rá –, hogy mit gondol a kritikus az irodalomról és az irodalomkritikáról. Lehet, hogy épp elég neki, ha a kritikusnak a művel folytatott dialógusa adna szempontokat a saját olvasata kialakításához, elmélyítéséhez vagy átrendezéséhez. Ezzel talán egy ilyen típusú könyvben az irodalomtörténész vagy -teoretikus is beérné. A kritikus pedig szakfolyóiratban, elméleti keretben fejtse ki, mit gondol a saját kritikai teóriájáról. Kizárólag ebben a megközelítésben nem látom a helyét a kötetet záró *A kánonok jövője* című, a bevezetővel keretet képező, tanulmányszámba menő értekezésnek, amely egyébként szakmai szempontból azért meggyőző, mert számos megközelítést ütköztet, vitapontot körvonalaz, provokatív állítást megfogalmaz arról a posztkanonikus irodalmi beszédről (?), állapotról (?) közegről (?), amelynek akarva-akaratlanul a könyv is része, vagyis a „kulturális tribalizáció” (T. D. kifejezése) körülményei között született alkotás. A probléma csak az – s lám, sikerül Tamás Dénesnek belevinnie a magamfajta olvasót a vitába –, hogy a jelenséget/folyamatot körvonalazva a kritikus önmagát és a könyvét (vagy a könyv önmagát?) igyekszik azon kívül helyezni, mert mégiscsak kanonizálásra törekszik. A jelenségről szóló elméleti alapú fejtegetése, egyben szubjektív állásfoglalása, arra való igyekezete, hogy ő ezen kívül maradjon, mert nem ért egyet ezzel a (de)kulturalizációs (?) folyamat-
tal, önmagában még nem volna baj, hanem mindaz, amit megvalósít a kötet(ben), éppen azt mutatja, hogy ez lehetetlen, hogy ő/az is már a tribalizáció része. És ez a vita már túl is mutat e kritikagyűjtemény keretein. Lehet, azért, mert többet vállalt ezzel a könyv önmaga teherbírásánál.

S miközben egyfelől a *kéretlen* előszóban Tamás Dénes a maga szubjektív diskurzusába rángat bele, agyonsúlykolva kritikaírói attitűdjének paramétereit, módszereit (ami minduntalan előtüremkedik a kötet további írásaiban is ilyen érvek nélküli, megérzésekre hagyatkozó megjegyzésekben, mint: „Ezt elsősorban egy érzés mondatja velem” – $1+1=1$ [Selyem Zsuzsa: *Szembe szét*]; „túlságosan sablonosnak, eseménytelennek éreztem, amit nem igazán lehet átélni” – *Élesben* [Potozky László: *Éles*]), másfelől *A kánonok jövőjében* a teoretikus eszmefuttatásba – egyik sem menti meg az elmarasztalástól. Nem megalapozottak ugyanis a kritizálásra kiválasztott művek szempontjai: „Már régóta fontossá vált számomra, hogy írjak azokról a könyvekről, amelyek valami miatt kiemelkedtek az irodalmi mezőnyből.” De hogy

mi ez a *valami*, nem válik világossá. Hacsak nem az – de akkor hol van az egyéni ízlés érvényesítése, a kritikus szabadsága és merészsége? –, hogy a már meglevő recepcióra hagyatkozunk: „garanciát jelent a könyv írójának a neve, a már elkezdődött recepció vagy maga a regény témája”. Utóbbi sem kevés, de az értelmezett művek listáján valóban meglátszik, hogy a kiválasztás mikéntjében az adott művekről korábban megjelent és kánonképzőnek tekintett kritikák a tekintélyelvűség erejével hatnak a szerzőre, és nem mer hozzányúlni kevésbé ismert, például pályakezdő alkotók munkáihoz, nem mer betájolni, bizonytalan lenni, körvonalazni, nyitva hagyni kérdéseket, vállalva a tévedés kockázatát és az ezzel járó önreflexív diskurzus ódiúmát. A kiválasztás szubjektivitása tekintetében az sem meggyőző, hogy azt írja: „szubjektív műfajnak gondolom a recenzió- és a kritikaírást”. Ha már a könyv írásaiban mindvégig nem tesz különbséget a recenzió és a kritika műfaji megnevezések között, akkor az, amit művel, miért nem neveztetik esszének? Amelynek, tudjuk, más a kiterjedése, közelítési módja, és több, mert túlmutat egy-egy könyvértelmezés határain. Kérdés, a szerző miért ragaszkodik a *kritika/recenzió* megnevezéshez, amikor jó néhány írásában jó eséllyel mutatkozik meg esszéírással való képessége. Lenyűgöző ugyanis az az irodalmi, filozófiai, történelmi, kultúrtörténelmi tájékozottság, amit és ahogyan mozgósít, saját véleménynyé formál. Elég, ha csak a Günter Grass *Ráklépcsében* című regényéről szóló írás (*Az örökké merülő hajó története*) történelmi-filozófiai bevezetőjére gondolunk, vagy arra a társadalmi-kulturális téren tapasztalható jártasságra, amely Cs. Gyimesi Éva *Szem a láncban* című könyvéről értekezve (*A megdolgozott objektum*) mutatkozik meg, nem beszélve azokról az irodalmi párhuzamokról, amelyek például Borbély Szilárd *Nincstelenségjének* olvasatában (*Álmok egy faluról*) szöveg- és viláértelmezéssé válik. Ennek ellenére a kritika műfaja támasztotta elvárások miatt az üzemzavar nem szűnik meg, mert úgy tűnik, hogy kritikusi (?) és/vagy esszéírói (?) énjét előtérbe tolva, műveltségét érvényesítve mintegy eltakarja magát az elemzendő alkotást, amelyre csak oldalak után kerül sor. Bár nem vállalkozik egyszerű feladatra, de így történik ez a Nádas Péter *Párhuzamos történetekről* szóló *A festmények igazsága* című írásban vagy Láng Zsolt *Bestiárium Transylvanicae IV., A föld állatai* című művéről írt *Nyomozás egy „regény” utánban*, amelyben el is „szólja magát”: „Itt az ideje, hogy jobban ráközelítsünk a regény részleteire.” Néha olyannyira nem jön létre közvetlen, szöveg szintű kapcsolat az írásokban az elemzett művel, hogy nem lehet eldönteni, az adott könyv olvasása által keltett gondolatok fogalmazódnak meg a szerzőben, vagy az ő problémafelvetéséhez szolgál illusztrációként

az, amit olvasott. Gondolom, ezért történhet meg, hogy a művel való jelentésteremtő párbeszéd helyett a szöveg üres eszmefuttatásba, példázatos-allegorizáló beszédbe fut (*Senki nem látta* [Krasznahorkai László: *Északról hegy, Délről tó, Nyugatról utak, Keletről folyó*]), az értelmezői erudíció adagolása aránytévesztést mutat (*Bűnhődés bűn nélkül* [Németh Gábor: *Zsidó vagy?*]), vagy – s tán ez a legbántóbb – a kritikus a többllettudó, a bennfentes pozíciójában tetszeleg, amelyből adódóan az olvasás során ő irányít, nem a szöveg („A választ itt még nem adhatom meg. Nem is olyan térben mozgok, ahol egy kikényszerített »igen« bármit is lezárhatna.”; „Nem halogathatom tovább, hogy megpróbáljam előtárni a megkötésnek a stilizációval szembeni tágabb jelentését.” – *A semmi megkötése* [Lövétei Lázár László: *Két szék között*]). Szintén ide vezethető vissza, hogy leszólásokba is belemegy, a vélt mindentudás birtokában ő mondja meg megfellebbezhetetlen igazságként azt is, hogy mire képes a novella, és mire nem (*Élesben* [Potozky László: *Éles*]), a szerzővel bratyzik (*Bűnhődés bűn nélkül* [Németh Gábor: *Zsidó vagy?*]), direkt módon, vállveregetve megdicsér (*Saját Erdély* [Vida Gábor: *Egy dadogás története*]), moralizál (*Életképek a múltból* [Cristian Teodorescu: *Medgidia, a hajdani város*]), vagy lesajnál (különösen a kortárs költészetről szóló írásokban, mint amilyen a *Kislány feketében* bevezetője [Sánta Miriám: *Hétfőn meghalsz*]). Ezek a gyarlóságok azért is bosszantók, mert Tamás Dénes képes az ellenkezőjére is, még ha véleményem szerint ezekből a *szövegpillanatokból* van kevesebb a könyvben: végigvinni a mű kínálta nézőpontot (*Elveszítve megtalálni* [Vida Gábor: *Ahol az ő lelke*]), az életmű kontextusában értelmezni az adott alkotást (a Krasznahorkai-regényekről szóló írások), közvetlen dialógust kialakítani a szöveggel, hagyva, hogy a szöveg irányítson (*1+1 = 1* [Selyem Zsuzsa: *Szembe szét*]; *Egy „darab élet” versei* [Fekete Vince: *Vak visszhang*]), saját következtetést levonni (*Románul tanulva* [Mihail Sebastian: *Napló 1935–1944*]), pontos kritikus diagnózist körvonalazni (*Mint egy monstrum* [Nádas Péter: *Világló részletek*]).

Ezek a szöveghelyek adják meg annak a kritikus attitűdnek a megalapozottságát, amely szerint a kritika szöveg és befogadó dialógusa, a befogadó nyitott, alázatos odafordulása a textus felé. Lehet, nem is egyenlő felek párbeszédéről van szó, mert – s mivel ennek a párbeszédnek a lenyomata, megvalósulása a kritika – a kritikában nem a kritikus egójának kell megszólalnia, nem az ő egyes szám első személyéhez kell hozzárendelni a választott alkotást, amely által az én *megérti* a világot. Ebben a párbeszédben – ha lehet így fogalmazni – a vizsgált mű a hangadó, vagyis kettejük dialó-

gusából a szöveg partitúrájának tulajdonítható az alaphang, miközben persze benne van a kritikus önmegértése is, érdeme is, hiszen általa szólal meg a mű a kritikájában, de ezt a tapasztalatot nem tolja előtérbe, mert nem ez a fontos, ez közvetetten úgymint kiderül. A megértés eredményét tehát nem a saját, hanem a mű érdemének tudja be, és ő háttérben marad, tudatában van annak, hogy ő csak csatorna, médium, ami/aki által hozzáférhetővé vagy legalábbis kitapinthatóvá válnak a mű jelentéslehetőségei, s ennek a többes számnak esélye van megnyitni újabb kérdéseket az adott alkotás majdani, volt vagy újra olvasójában. Ezért gondolom azt Tamás Dénessel szemben, hogy az irodalmi alkotás szöveg, és nem mű, hogy igenis, nyílt, lezárhatatlan struktúra, s bár ott lehet az emberben a mű egyben látásának az igénye, megközelítésében ez az egyben látás nem lehet kritikus program, mert ennek mindenáron való kivitelezése a mű nyitottsága ellen elkövetett eretnokség lenne („festményeket *hívtam segítségül*”; „A legtágabb dimenzióban talán Európa eszméjének az elhomályosulását lehet *beleérteni*” [sic!; kiemelés tőlem – BLL.] – *Az emlékezés vesztesei [W. G. Sebald regényeiről]*; „milyen irányba szeretném sarkítani az értelmezésemet” (*Álmok egy faluról* [Borbély Szilárd: *Nincstelenség*]). A program a műbe, teremtődésének kontextusaiba, valamint az általa teremtett viszonyrendszerbe van kódolva, az alakítja saját olvasási módozatait, működésbe hozva persze azt a kritikai attitűdöt, tudást, amely a befogadóban van, a dialógus során folyamatosan emlékeztetve őt, hogy a recepció is ki van téve önnön változékonyságának és a mű állandó változásában megragadható jelentésképződésének, kontextusainak. A műnek meghagyott ez a fajta szabadság a kritikus szabadsága is lesz, és akkor már nem akar mindenáron egyben látni, végső megoldásokat keresni magának, ne adj Isten, másoknak, nem akar eligazítani, hanem *csak* elgondolkodtatni, és megelégszik a tükör által homályosan jutalmával is. Kánonok vagy kánon utániség helyett az egyes művekkel! S ha az ezekről szóló szövegeit még meggyőző, mert hiteles koncepció alapján hálóba is tudja rendezni egy könyvben, keresztmetszetével annyit állítva, hogy nincs megérkezés, csak úton levés, hogy itt, most ez van történőben az irodalomban, akkor ez épp elég. És nem is kevés! (A munkát pedig majd folytatják az irodalomtörténészek.) Ennek felismerése és megvalósítása talán változtathatna azon a kritikus magatartáson – ez nem javaslat, nem elvárás, csupán a felvázoltak alapján következne egy *másik* kritikus pozícióból –, amely többségében elismert szerzőkről kizárólag tisztelettel, elfogultan beszél (Bartis Attila, Kemény István, Kertész Imre, Krasznahorkai László, Nádas Péter, Németh Gábor, Vida Gábor), és vállalná a polémiát, amelyben ki-

zárólag a szöveg erényei és gyengéi számítanak, nyilván annyiban, amennyiben ezt az adott szöveg megkíváná (mint ahogy ez az *Egy túlhevített virágcsokorban* [Dragomán György: *Máglya*] vagy az *Emberek és állatok (és növények)*-ben [Selyem Zsuzsa: *Az első világvége, amit együtt töltöttünk*] meg is történik). Így talán megmenekülne az olvasó is a kritikusnak attól a – megalapozatlannak vagy önmagáért valónak tűnő – belső kényszerétől, ami arra sarkallja, hogy több írásában is újradefiniálja s ezáltal hiteltelenítse saját kritikusi pozícióját, szerepét.